

ВИВЧЕННЯ І ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ЗАСОБАМИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Розглядаються питання змісту, форм і методів науково-педагогічного туризму та їх використання в системі післядипломної педагогічної освіти з метою удосконалення роботи щодо вивчення та творчого впровадження в освітній процес закладів освіти ідей видатного вченого-педагога Василя Сухомлинського.

Ключові слова: науковий туризм, науково-педагогічний туризм, активні і пасивні форми науково-педагогічного туризму, науково-дослідна діяльність, науково-методична діяльність, педагогічна спадщина.

The author has analyzed the content, forms and methods of scientific and pedagogical tourism, its using in the system of postgraduate pedagogical education, improving the study and creative implementation of the ideas of the great scientist-teacher Vasil Sukhomlynsky in the educational process.

Key words: scientific tourism, scientific and pedagogical tourism, active and passive forms of scientific-pedagogical tourism, scientific research activity, scientific and methodical activity, pedagogical heritage.

Постановка проблеми. Сьогодні на шкільну освіту чекають кардинальні зміни. Освітня реформа в Україні спрямована на те, щоб зробити навчання сучасних школярів простішим, цікавішим, а значить збільшити прагнення дітей до освіти та науки. Для цього вчителям дають більшу академічну свободу і можливість вибирати, яким чином, за якими методиками навчати дітей. Концепція Нової української школи проголошує, що нарешті українську школу сягнула довгоочікувана реформа [1].

Певно знову настав момент істини, який спонукає нас повернутися до спадщини великих педагогів, зокрема В. Сухомлинського, що допоможе зробити

акцент саме на формуванні ключових компетентностей для життя [2, с. 4]. Актуальність ідей нашого видатного земляка не викликає сумнівів. Сьогодні є необхідність уважніше вивчити його педагогічну спадщину та показати знайти нові можливості використання його ідей в освітньому процесі, що починає перебудовуватися згідно з Концепцією Нової української школи [1, с. 52]. Саме на це спрямовані зусилля закладів післядипломної педагогічної освіти, зокрема, і нашого, які останніми роками активізували діяльність щодо максимального залучення ідей В. Сухомлинського до оновлення змісту, форм та методів роботи педагогів.

Сьогодні важливим напрямом удосконалення роботи з вивчення та впровадження цих ідей стає активізація науково-дослідної діяльності педагогів у системі підвищення кваліфікації. Для цього, на нашу думку, доречним є використання засобів науково-педагогічного туризму.

Метою написання статті є спроба висвітлити можливості, форми і методи науково-педагогічного туризму в системі методичної роботи у контексті впровадження в освітній процес педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Науковий туризм – поняття відносно нове, хоча і має тривалу історію. Науковий туризм бере свій початок ще за часів античності. Тоді в морських подорожах, що здійснювалися з військовою або торговою метою, брали участь учені, які проводили *наукові екскурсії* під час берегових стоянок. Новизна ж полягає в тому, що саме сьогодні, на наших очах науковий туризм перестає бути екзотикою і стає напрямом наукової (науково-методичної) діяльності. Як поняття, науковий туризм містить і екологічний, і етнокультурний, і освітній та багато інших видів туризму, але головна його ознака – *активна участь* туриста в процесі туру, а не просто отримання цікавої інформації та споглядання об'єктів, що характерно для пізнавального туризму. Науковий туризм має пізнавальну частину та систему наукових досліджень у процесі туру [6; 7].

Пізнавальна частина дозволяє туристам обмінюватися знаннями з різних напрямів наукових досліджень, розвиваючи при цьому новий склад мислення в тій чи іншій галузі економіки, культури, освіти тощо. Науковці й практики –

учасники туру – мають змогу взяти участь і у спеціально організованих *наукових дослідженнях*, що можуть входити до програми туру. При туристських зустрічах і обмінах зароджуються нові наукові ідеї, і вчені отримують сильний імпульс творчого піднесення для душевного стану. До наукового спілкування можуть бути щільно прив'язані екскурсійне, розважальне та навіть лікувальне обслуговування та курортно-лікувальні заходи, що сприяють оздоровленню та розважальному відпочинку учасників туру. Основними видами наукового туризму є пасивний оглядовий туризм та активний науково-дослідний туризм [6; 7].

Оглядовий туризм. При цьому туристам демонструються природні і антропогенні об'єкти і зразки, даються кваліфіковані пояснення про них і проблеми, що з ними пов'язані, за їх місцем в країні та в світі. Туристи беруть участь в обговоренні та аналізі отриманої інформації [6].

Активний (дослідницький) туризм. У цьому випадку туристи беруть участь у наукових та супутніх роботах як допоміжний персонал, наприклад, у реставраційних роботах, роботах у заповідниках, здійснюючи супутні польові наукові дослідження; здійснюють самостійні дослідження у співпраці з науковим персоналом [6].

До наукового туризму відносяться і зарубіжні науково-дослідні експедиції, і польові практики студентів, університетів, і екскурсії педагогів до музеїв, навчальних закладів та наукових установ, і заходи з науково-методичної роботи. Цей вид туризму може сприяти розширенню наукових і освітніх зв'язків між різними країнами, сприяти успішній реалізації важливих міжнародних проєктів [6].

Науково-педагогічний туризм – різновид наукового туризму, основна мета якого полягає у розвитку професійної компетентності педагогічних працівників засобами туристичної діяльності.

Завдання науково-педагогічного туризму: поповнення педагогами і психологами своєї теоретичної бази; пошук нових інноваційних освітніх ідей; сприяння здійсненню наукових досліджень; розвиток науково-дослідних умінь педагогів і психологів.

Види науково-педагогічного туризму: оглядовий (ознайомлювальний)

туризм; активний (дослідницький) туризм.

Форми науково-педагогічного туризму: ознайомлювальні поїздки до закладу, установи, організації; наукові та навчальні стажування в закладах, установах, організаціях, робота в архівах, музеях, наукових бібліотеках тощо; участь у семінарах, конференціях, з'їздах, конгресах, майстер-класах, мета яких – обмін досвідом та отримання нової професійно-важливої інформації [4].

Становлення та розвиток науково-педагогічного туризму на основі педагогічної спадщини Василя Сухомлинського. Вагомий внесок до становлення та удосконалення системи роботи щодо поширення та впровадження ідей В.О.Сухомлинського в закладах освіти області внесли А.І. Постельняк, яка багато років очолювала відділ школознавства нашого інституту, та Н.А. Калініченко, яка працювала завідувачем кафедри педагогіки і психології в 1998 – 2014 роках, – одна із небагатьох педагогів, що пам'ятають лекції В.О. Сухомлинського в нашому інституті.

Сьогодні кафедра (її сучасна назва: педагогіки, психології і колекційної освіти) бере активну участь у підготовці та проведенні всеукраїнських науково-методичних конференцій та науково-практичних семінарів, на яких розглядалися питання творчого використання ідей В.О. Сухомлинського в освітній практиці. З 2015 року кафедра розпочала роботу над проблемою «Використання ідей Василя Сухомлинського в процесі оновлення системи післядипломної педагогічної освіти на андрагогічних засадах». Слід відзначити ґрунтовність і глибину досліджень доцента А.А. Кендюхової «Ідеї В.О. Сухомлинського про оцінювання як стимул і мотивацію учнів до навчання, про використання методів безбального оцінювання»; доцента А.М. Гельбак «Теорія педагогічної майстерності Василя Сухомлинського та андрагогічні засади проектування нового освітнього середовища»; старшого викладача В.В. Войтко «Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського та сучасна система підготовки педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами», «Упровадження ідей В.О. Сухомлинського у практику роботи дошкільного навчального закладу: узагальнення досвіду практичного психолога спеціального дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 46 "Краплинка" Кіровоградської міської ради Т.І. Кваші»; старшого

викладача В.В. Павлюх «Використання ідей Василя Сухомлинського щодо професійного самовдосконалення практичного психолога в умовах інклюзії»; старшого викладача О.М. Молчанової «Організація виховної роботи з учнями профтехосвіти крізь призму гуманної педагогіки В.О. Сухомлинського»; старшого викладача С.М. Єфіменко «Педагогічна система Василя Сухомлинського та сучасні підходи до інтелектуально-творчого розвитку вчителя»; методиста І.А. Марченко «Трансформація ідей В.О. Сухомлинського про професійну майстерність учителя у сучасній системі післядипломної педагогічної освіти».

Використання можливостей науково-педагогічного туризму кафедрою педагогіки, психології і корекційної освіти. Кафедра протягом останніх п'яти років систематично здійснює науково-методичні заходи з елементами науково-педагогічного туризму. Під час цих заходів застосовуються обидва види науково-методичного туризму. На науково-практичних семінарах та науково-методичних конференціях переважно застосовується перший вид – оглядовий (ознайомлювальний) туризм із обов'язковим обговоренням та аналізом отриманих даних. Втім, деякі учасники заходів встигають попрацювати з архівними матеріалами, реалізуючи активний підхід, але це має епізодичний характер. Особливістю науково-методичної діяльності кафедри є систематичне залучення педагогічних працівників області до активної участі не лише в *обласних*, але й у *всеукраїнських* масових заходах, що містять елементи науково-педагогічного туризму [9].

Науково-педагогічними працівниками кафедри протягом 2012 – 2017 років було організовано та проведено на базі інституту та навчально-виховного комплексу «Павлівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – ліцей імені В.О.Сухомлинського» Онуфріївської районної ради Кіровоградської області три всеукраїнські заходи щодо вивчення та поширення ідей В.Сухомлинського.

Всеукраїнська науково-методична конференція «Виховання громадянина-патріота в педагогіці В.О.Сухомлинського та сучасній освітній практиці» (м. Кіровоград – смт Павлиш, 20-21. 09. 2012). Співорганізатори конференції: Інститут проблем виховання НАПН України асоціація імені Василя

Сухомлинського, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів, Кримський республіканський інститут післядипломної педагогічної освіти, Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, Херсонська академія неперервної освіти.

Тематичні напрями роботи конференції: методологія громадянського виховання; науково-педагогічний потенціал; підготовка молоді до участі у формуванні громадянського суспільства; формування громадянської компетентності учнів у сучасній освітній практиці; реалізація міжпредметної моделі громадянської освіти в старшій школі [9].

Всеукраїнська науково-методична конференція «Ідеї гуманної педагогіки та сучасна система інклюзивного навчання» (м. Кіровоград – смт Павлиш, 29-30.09.2015). Співорганізатори конференції: Державна наукова установа «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти», Львівський національний університет імені Івана Франка, Вінницький обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.

Тематичні напрями конференції: розробка теоретико-методологічного підґрунтя інклюзивного навчання в загальноосвітній школі, професійно-технічній та вищій освіті; упровадження досягнень дефектології в практику інклюзивного та інтегрованого навчання; специфіка організації інклюзивного та інтегрованого навчання учнів з особливими потребами (за нозологіями) в загальноосвітній школі та у вищому (професійно-технічному) навчальному закладі; технології диференціації навчання та стандартизованого оцінювання досягнень учнів в інклюзивному класі; проблеми асистування в інклюзивному середовищі; інноваційні технології психолого-педагогічного супроводу інклюзивного та інтегрованого навчання; підготовка кадрів до роботи в умовах інклюзії [9].

Всеукраїнська науково-методична конференція «Наукова спадщина Василя Сухомлинського у контексті розвитку освіти особистості впродовж життя» (м. Кіровоград – смт Павлиш, 28-29.09.2016). Співорганізатори конференції: Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти», Інститут

педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, комунальний вищий навчальний заклад «Вінницька академія неперервної освіти».

Тематичні напрями конференції: наукова спадщина В.Сухомлинського та розробка теоретико-методологічного підґрунтя неперервної освіти людини впродовж життя; історія і сучасний стан андрагогіки як наукової дисципліни; впровадження досягнень андрагогіки в систему роботи закладів загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти, закладів і установ неперервної освіти. Учасниками конференцій були науковці, викладачі обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, педагогічних університетів, методисти районних і міських методичних кабінетів, керівники та педагогічні працівники загальноосвітніх, дошкільних і позашкільних навчальних закладів. У кожній конференції взяло участь понад сто осіб [9].

Кафедрою здійснювалося організаційно-методичне забезпечення підготовки і проведення *Всеукраїнської науково-методичної інтернет-конференції з проблеми «Ідеї Василя Сухомлинського про психологічне забезпечення навчально-виховного процесу та сучасна освіта»* (м. Кропивницький, 18-28.09.2017), співорганізатором якої є державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти». Тематичні напрями конференції: наукова спадщина Василя Сухомлинського та сучасна практична психологія, корекційна педагогіка та корекційна андрагогіка; творчий потенціал особистості як психологічна проблема. Здібності людини та їх розвиток: проблеми удосконалення психологічного супроводу навчання учнів і студентів; використання ідей Василя Сухомлинського у процесі психологічного забезпечення реформування системи дошкільної, загальної середньої, корекційної, професійно-технічної та вищої освіти [3].

Однією з ефективних форм науково-педагогічного туризму можна також вважати *участь педагогів у конкурсах професійної майстерності*. Така участь вимагає від нього ґрунтовної підготовки як у теоретичному, так і в методичному аспектах, а також передбачає реалізацію ідей науково-педагогічного туризму в його активній формі.

У квітні 2018 року відбулася *Педагогічна олімпіада* – обласний конкурс педагогічної майстерності вихователів закладів освіти, присвячений 100-річчю від дня народження Василя Сухомлинського, у якому взяло участь понад тридцять вихователів із різних районів та міст області. Олімпіада проходила в два тури: заочний (відбірковий) та очний.

Учасники очного туру в перший день демонстрували свої знання і практичні вміння у проведенні майстер-класу «Особистісно орієнтований підхід на занятті з самопідготовки учнів», де запропонували цікаві форми самопідготовки з математики, природознавства, української мови та літератури, інших предметів.

Другий день педагогічної олімпіади учасники відпрацювали на базі комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Спеціалізований загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів № 26 – дошкільний навчальний заклад – дитячо-юнацький центр “Зорецвіт” Кіровоградської міської ради Кіровоградської області». У першу половину дня відбулося жеребкування, згідно з яким учасники проводили години спілкування з питань національно-патріотичного виховання з учнями різних класів. Для проведення годин спілкування конкурсанти обрали актуальні питання національно-патріотичного виховання: виховання поваги до державних символів України, традицій українського народу, родинного виховання; продемонстрували цікаві підходи до проведення годин спілкування з учнями різного віку [9].

У другій половині дня конкурсанти змагались у проведенні занять з вихованцями на свіжому повітрі з елементами навчальної екскурсії та фізкультурно-оздоровчих вправ, ігор. Під час проведення заняття вихователі використовували сучасні форми організації роботи з учнями, всім удалося організувати активну міжособистісну взаємодію, незважаючи на те, що не знали заздалегідь з якою віковою категорією працюватимуть. У цілому другий конкурсний день був цікавим, плідним, насиченим та вимагав від учасників швидкої адаптації до учнів і переключення на різні форми роботи [9].

Третій день розпочався з інтелект-шоу «Ерудит», у якому педагоги демонстрували знання педагогічної спадщини Василя Сухомлинського, власний інтелект та ерудицію з різних галузей знань (мистецтва, спорту, вокалу, танців,

декоративно-прикладного мистецтва тощо) та уміння швидко реагувати на нестандартні педагогічні ситуації. Далі був проведений творчий конкурс (на основі домашнього завдання), що передбачав підготовку промови «У кожному слові є жар...». Учасники презентували зворушливі звернення до потенційних інвесторів з актуальних проблем життєдіяльності їхніх закладів із використанням відеокліпів, відеопрезентацій, які не залишили байдужими жодного глядача в залі. Під час конкурсу «Мої таланти» учасники презентували власні обдарування. Усі присутні в залі переконалися, що вихователь – це творча професія і кожен вихователь володіє цілим арсеналом вокальних, поетичних, хореографічних, декоративно-прикладних, оригінальних технік. Важко було оцінювати конкурс у балах, бо кожен конкурсант представив унікальний світ власних захоплень, сучасних технологій та особистісних якостей.

За рішенням журі відповідно до кількості набраних балів визначено трьох переможців та п'ять лауреатів Педагогічної олімпіади, яких було нагороджено дипломами управління освіти, науки, молоді та спорту і цінними подарунками [9].

Для удосконалення форм і методів науково-педагогічного туризму та на допомогу керівникам закладів освіти, методистам кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського» було розроблено **атлас** (авторський колектив: Жосан О.Е., Кендюхова А.А., Молчанова О.М., Гельбак А.М., Войтко В.В., Марченко І.А., Павлюх В.В.).

Особливості атласу науково-педагогічного туризму. Як відомо, *атлас* – укладений за певною системою і виданий у формі альбому або книжки збірник географічних, історичних та інших карт.; збірник таблиць, малюнків, креслень і т. ін. (Академічний словник української мови) [11, с. 70]. Національний державний стандарт ДСТУ 3017:2015 містить таке визначення атласу: картографічне чи образотворче видання, що містить об'єднані загальною темою карти (мапи) або зображення. Атлас може бути анатомічним, астрономічним, ботанічним, географічним, зоологічним, лінгвістичним, медичним тощо. За матеріальною конструкцією атлас може бути книжковим чи комплектним виданням [5, с. 3].

На нашу думку, атлас науково-педагогічного туризму має бути не лише

набором різноманітних мап, але має містити добірку необхідної текстової інформації, ілюстративного матеріалу, логічно пов'язаних між собою та взаємодоповнюючих одне одного, утворюючи навколо себе цілісну систему, обумовлену призначенням Атласу та особливостями його використання.

Атлас адресований науковцям, керівникам закладів освіти, педагогічним працівникам і методистам, але може використовуватись будь-яким учасником освітнього процесу як основне, додаткове чи допоміжне джерело інформації. Він, як засіб навчання, може виконувати навчальну, розвивальну та мотиваційну функції. Атлас, який ми пропонуємо до використання, є науково-обґрунтованим виданням, яке містить повну та науково обґрунтовану характеристику поданих об'єктів, ідей та інформації.

Мета видання атласу – оприлюднення та популяризація передового досвіду педагогів нашої області щодо творчого впровадження в освітній процес ідей їх видатного земляка.

Завдання: надати можливість учасникам освітнього процесу:

- долучитись до джерел історико-педагогічної спадщини та надбань сучасної педагогічної науки;

- стати активними учасниками створення, поширення та розробки нових маршрутів;

- ознайомитись із відомими цікавими фактами та новою інформацією;

- отримати адреси передового досвіду для пошуку дидактичного матеріалу для організації і проведення уроків, виховних та методичних заходів.

Педагогічну спадщину Василя Сухомлинського варто упроваджувати в освітній процес задля знаходження шляхів ефективного навчання та виховання, розкриття прихованих резервів розумової активності дітей, підвищення їх самостійності у пізнанні довкілля, здійсненні пошуку оптимальних методів і прийомів, які сприяють найкращому опануванню дітьми необхідних знань, умінь та навичок у різних видах діяльності.

Зважаючи на актуальність цієї проблеми, кафедрою було здійснено аналіз та узагальнення діяльності методичних служб і колективів закладів освіти області щодо впровадження ідей нашого видатного земляка в освітній процес. Під час

цього дослідження ми використовували матеріали закладів дошкільної, загальної середньої та професійної (професійно-технічної освіти), районних і міських методичних кабінетів (центрів), навчально-методичного кабінету професійно-технічної освіти у Кіровоградській області, а також підрозділів нашого інституту: кафедри дошкільної та початкової освіти [10], обласного навчально-методичного центру освітнього менеджменту та координації діяльності методичних служб, науково-методичної лабораторії виховної роботи і формування культури здоров'я [12].

В основі змістової частини атласу знаходиться банк передового досвіду, у якому містяться відомості про опорні заклади з проблемами творчого використання педагогічної спадщини Василя Сухомлинського в освітній практиці та методичній роботі, а також про інші заклади освіти, де, на нашу думку, найбільш вдало і результативно проводиться ця робота. Атлас має і потужну довідкову складову з найважливішими фактами з біографії нашого видатного земляка та цікавим путівником по його педагогічній спадщині.

Кафедрою педагогіки, психології і корекційної освіти до 100-річчя від дня народження В. Сухомлинського було також підготовлено **електронний атлас** «Дорогою до серця видатного земляка» (Кендюхова А.А., Жосан О.Е., Молчанова О.М. та ін.), який містить такі ж змістові напрями, але має значно ширший діапазон візуальних аспектів, оскільки є мультимедійним засобом [3].

Сподіваємося, що ці матеріали стануть у пригоді керівникам закладів освіти, педагогічним працівникам і методистам під час підготовки до методичних заходів, науково-практичних конференцій і семінарів та планування маршрутів науково-педагогічного туризму.

Висновки. Актуальність ідей нашого видатного земляка не викликає сумнівів. Сьогодні виникає необхідність уважніше вивчити його педагогічну спадщину та знайти нові можливості використання його ідей в освітньому процесі, що починає перебудовуватися згідно з Концепцією Нової української школи. Саме на це спрямовані зусилля закладів післядипломної педагогічної освіти, зокрема, і нашого, які останніми роками активізували діяльність щодо максимального залучення ідей В. Сухомлинського до оновлення змісту, форм та

методів роботи педагогів.

Сьогодні важливим напрямом удосконалення роботи з вивчення та впровадження цих ідей є активізація науково-дослідної діяльності педагогів у системі підвищення кваліфікації. Для цього, на нашу думку, доречним є використання засобів науково-педагогічного туризму.

Розвиток науково-педагогічного туризму з активним використанням ідей Василя Сухомлинського та його сучасних послідовників сприятиме розвитку фахової мобільності педагогічних працівників та піднесенню рівня їхньої професійної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко Н.В. Нова українська школа: педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського / Н.В. Василенко // Наукова спадщина Василя Сухомлинського у контексті розвитку освіти особистості впродовж життя : зб. матер. Всеукр. науково-метод. конференції, присвяченої 98-річчю від дня народження В. Сухомлинського, 28-29.09.2016 / уклад. О.Е.Жосан. – Кропивницький : Ексклюзив-систем, 2016. – С. 43-52.

2. Гриневич Л.М. Концепція Нової української школи / Л.М. Гриневич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: novashkola.mon.gov.ua.

3. Дорогою до серця видатного земляка [Електронний ресурс] : електронний атлас (до 100-річчя від дня народження В.О. Сухомлинського) / Кендюхова А.А., Жосан О.Е., Молчанова О.М. та ін. – Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2018. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium-266 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану.

4. Жосан О.Е. Науково-педагогічний туризм у системі науково-методичної роботи / О.Е. Жосан, І.В. Червонець // Кафедра педагогіки, психології і корекційної освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ppko-koippo.edukit.kr.ua/Files/downloads/>.

5. Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять : Національний стандарт України ДСТУ 3017:2015. – К. : ДП

«УкрНДНЦ», 2016. – 42 с.

6. Науковий туризм / [б.а.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaeta.org/ua/tourism/27>.

7. Науковий туризм – новий вид екотуризму / [б.а.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agrotourism.at.ua/news/naukovij_turizm_novij_vid_ekoturizmu/2010-07-18-3.

8. Педагогічно-меморіальний музей В.О. Сухомлинського / Світлана Резнік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/141182533223907/>.

9. Послідовники В.О. Сухомлинського в сучасній освіті : Атлас науково-педагогічного туризму в Кіровоградській області / [Жосан О.Е., Кендюхова А.А., Молчанова О.М. та ін.; за заг. ред. Жосана О.Е.]. – Кропивницький, 2018. – 176 с.

10. Скарбниця педагогічного досвіду. Творче використання ідей В.О. Сухомлинського в дошкільній освіті / редкол. // веб-сайт кафедри дошкільної та початкової освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dpo-koippo.edukit.kr.ua/do_100-richchya_vid_dnya_narodzhennya_v_o_suhomlinsjkogo/.

11. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К.Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1, 1970. – 799 с.

12. Штрихи до портрета Василя Сухомлинського : обласний педагогічний марафон // Науково-методична лабораторія виховної роботи і формування культури здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://koippo414.at.ua/index/oblasnij_pedagogichnij_marfaon_100_rokiv/0-300/.